

nübb és kevésbé valószínű korrelációkat alkotnak. A mutatók *harmóniájából* kell a jó szöveg sajátosságait megállapítani.

B. Fejes Katalin könyve — tíz év távlatából elmondhatjuk — nemcsak egzakt-ságával, következetes módszertani tisztaságával tűnik ki, ahogyan leírt egy szöveg-típust: a 9—11 éves gyerekek írott szövegeit, hanem hasznos és objektív szövegvizsgálati módszert adott a gyakorló pedagógusok kezébe.

V. Raisz Rózsa

Irodalom

Nagy L. János, *Nyr.* 106. (1982.) 1. 246—249.
Fodor Katalin, *HungÉrt.* V. (1983.) 3—4. 264.

Vígh Árpád: Retorika és történelem

Gondolat, Budapest, 1981. 522 p.

A recezens arra kényszerül, hogy eltérjen a műfaj szabályaitól, és ha röviden, ha csak vázlatosan is, de másként súlyozva villantsa fel az ismertetett munka jelentőségét. Mert mit is kapunk Vígh Árpád könyvétől? A retorika és történelem bonyolult kapcsolatában az egyetemes és a magyar retorika fejlődésének tüzetes és mély feltárásával egyidejűleg a történetileg kialakult diszciplína mindenkori világos elméleti tisztázását. Engedtessek meg tehát az ismertetőnek, hogy a szubjektív jellegű megközelítés ez utóbbiakat próbálja bevezetőjében összegezni.

A kommunikációként felfogott retorika — jelesül, hogy „a szóközi beszéd mindig kommunikáció, mert a hallgatósággal való kapcsolatteremtés nélkül semmilyen hatásra nem számíthat” (396) — elsődleges és legáltalánosabb definíciója szerint „a nyilvános beszéd vagy szóoklat és az ezen keresztül történő meggyőzés gyakorlati tudománya”, míg „másodlagos jelentésében (...) a szép beszéd vagy ékesszólás”, amely „azokkal a szerkezeti (diszpozíciós) és nyelvi-stilisztikai (elokúciós) sajátosságokkal foglalkozik, amelyek általában a »művelt« s különösen az »irodalmi« kifejezésre jellemzők” (13, 415, 416).

Ennek alapján a retorikák két, világosan elkülönülő típusba sorolhatók. Az egyikbe a meggyőző (konatív) funkciójú vagy másképpen az invenció központú, azaz a szorosabb értelemben vett retorikák (szóoklattanok), míg a másikba az esztétikai (poétikai) funkciójú, vagyis az elokúció központú, ún. tágabb értelemben vett retorikák (költészettanok) tartoznak. Célja szerint mindkét típus lehet aktív (előíró), illetve passzív (leíró) (48, 82, 84). A funkcionális megosztottság az irodalmi művek retorikai elemzésében két XX. századi irányzatnak szolgál szempontjául. Az elsőt az amerikai iskola (pl. D. C. Bryant, K. Burke, E. P. J. Corbett stb.) képviseli, amely a meggyőző funkciójú retorikára épül, és az irodalmi művet mint üzenetet a teljes retorikai situációban:

a beszélő/író → beszéd/írásmű → hallgató/olvasó
(éthosz) (érvek) (indulatok)

séma kölcsönviszonyában vizsgálja. A másik, a nyugat-európai, a neoretorikának nevezett retorika az irodalmi műalkotást a szó kommunikációelméleti jelentésében ugyanúgy üzenetnek tekinti, mint az amerikai iskola, de figyelme csak a mű szövegére korlátozódik, sem a feladóról, sem a címzetről nem veszi tudomást. A neoretorika voltaképpen a jakobsoni poétikai funkció tudománya, mely a szépirodalmi nyelv kifejezőeszközeinek rendszerét óhajtja leírni és működését magyarázni (415—430 passim).

De tisztázza a szerző a beszédtechnika és a szónoklástan elméleti kapcsolatát is, kifejtve, hogy az előbbiben a közlő, referenciális funkció kerül szembe az utóbbi konatív funkciójával (401).

Föltárul előttünk a meggyőzés tana, „a tisztán racionális eszközökkel történő” meggyőzés és érzelemre és „ezen keresztül az akaratra” ható rábeszélés közötti különbség (18), továbbá a szónok egyéniségének meggyöző ereje, éthosza, amelynek hagyományos összetevői a szakmai hozzáértés, az erkölcsiség és a képviselt ügy szeretete (141).

Kirajzolódnak a szónoklat létrehozására irányuló klasszikus szónoki munkafolyamatok, az invenció, a diszpozíció és az elokúció, az invención belül a külső és belső érvek sajátosságai, a toposzok mint formális logikai sémák, melyek egyrészt a retorika szillogizmusának, az enthimematikus érvelésnek, másrészt a retorika indukciójának, a példának eszközei (25, 135) stb.; a diszpozícióban a megszerkesztés kívánalmái, míg az elokúcióban a nyelvi megformálás, a stílárís kidolgozás feltételei, módszerei és lehetséges kellékei (passim).

Mint ahogy Vigh könyvében mindezek a kérdések a retorika történetéből bontakoznak ki, a továbbiakban a mű ismertetése ezt a szálát próbálja fölfejtetni.

A meggyőzést mint fő célt előtérbe helyező retorikát *Tekhné* című művében előként Korax rögzíti, aki csak a beszéd főbb részeinek feltáráásával és megszerkesztésével foglalkozik. A retorika történetében, a retorikai funkció megváltozásában Gorgiasz jelenti az első fordulatot. Gorgiasz a szónokok figyelmét a diszpozícióról már az ékesszólásra, az elokúcióra fordítja, és a retorika útját az irodalom, a beszédszerkesztés tudományát pedig a majdani stilisztika irányába tereli. Platón, bár elismeri, hogy minden szónoknak előzetes tanulmányokra van szüksége a nyelv, a stílusfogások elsajátítása végett, fontosabbnak tartja a gondolkodás mesterségének ismeretét, az igazságtartalmak összegyűjtését és elrendezését, továbbá az emberek pszichikumának, sorsának, szenvedélyeinek az ismeretét. Míg Platón azt tartja jó szónoknak, aki nem a valószínűsügből, a véleményigazságokból kiindulva bizonyít, hanem úgy, hogy közben a dialektika segítségével megismert valóságra támaszkodik, addig Arisztotelésznél — a retorika tudományának megalapítójánál — a bizonyítás vagy cáfolás alapja, premisszája, melyre az érvelés épül, nem az objektív valóság, hanem csak egy adott csoport által egy adott pillanatban igaznak vélt tartalom, vélemény. A tisztán racionális eszközökkel történő okfejtés, bizonyítás helyett ő az emocionális eszközöket részesíti előnyben. Felfogásában a retorika olyan tudomány, amelynek segítségével a szónok a hitelt érdemlő tényeket tetszetős, meggyöző formában adja elő. Ezáltal az érvelés logikája és nyelvi formája Arisztotelésznél ideális egyensúlyba kerül. Ez az egyensúly viszont már az ókor folyamán felbomlik, a demokráciát követő időkben a társadalmi-politikai körülmények az irodalmi nyelv kifejezőeszközeinek rendszerezésére szűkíti le a retorika hatósugarát. Ebből a szempontból Cicero még kivételnek számít. A retorikát Ciceró politikai tudománynak tekinti, és a szónoklás technikája nála szorosan egybefonódik az erkölcsi és a társadalmi elvárásokkal. Már másképpen látja a retorika funkcióját Quintilianus. Sze-

rinte a retorika „az a tudomány, mely megtanít jól beszélni”, ezért *Szónoklattanában* a nyelvtani, stilisztikai és beszédtechnikai ismeretekre helyezi a legnagyobb hangsúlyt, és a rábeszélést a szép kifejezés javára mellőzi. Végül azonban arra is rámutat, hogy a retorikai funkció megváltozásának történelmi és politikai okai is vannak. A politika és retorika kapcsolatával Tacitus foglalkozik először, aki kimondja, hogy egy „jól elrendezett” monarchikus államban a meggyőzésnek nincs keresnivalója. De a retorika csak a császárság idején kerül abba az állapotba, amelyről a történetíró beszél. Ekkor viszont az esztétikai funkciójú retorika kiszorítja „a meggyőzés elméletét”, és olyannyira „behatol az irodalomba”, hogy „a latin eloquentia szó egyértelművé válik a művészi kifejezéssel”. A középkorban a retorika az ún. hét szabad mesterségek egyike, de az oktatás rendszerében megreked a művi meggyőzésnél, a valóságtól idegen, metafizikus gyakorlatnál. A retorika áltudományos és hamis módszerében a humanizmus és a reneszánsz sem jelent fordulatot. Az érvelés tudománya a logika, a vitatkozásé pedig a dialektika, a retorikának ezért csak a „trópusok és stílusalakzatok tanulmányozása” marad. Mivel a szép és kifejező szavak tudományát a barokk is fontosabbnak tartja, lemond a „gondolatok akaratelhatározó közléséről”, és jócskán leszűkíti a retorika mibenlétét. Végül is a filozófusok a meggyőző funkciójú retorikát érvelésének nem tudományos volta miatt utasítják el, míg az esztétikai funkciójút (a művészekkel együtt) azért, mert egy gondolat nyelvi feldíszítésével a semmiből akar valamit csinálni, és a természetes szóval szemben az ilyen stílust helyezi előtérbe.

Mindennek ellenére a retorika óriási tekintélyre tesz szert előbb az európai, majd az amerikai civilizációban, századunk második felében pedig valójában újjászületik. Ennek magyarázata a következőkben rejlik. A filozófusok, a költők stb. általában nem ugyanazt a retorikát támadják, minthogy a különféle retorikák olykor egyszerre, ugyanabban a társadalomban is nagy területen uralkodnak. A XVIII. századi Angliában pl. négyféle retorika van egyidejűleg jelen (az egyik a klasszikusokat utánozza, a másik beszédtechnikával foglalkozik, a harmadik műfajelmélet, a negyedik az emberi viselkedés pszichológiáját vizsgálja). A helyzet a XIX. században sem változik: retorika helyett a meggyőzés vagy a nyilvános beszéd elméletét szónoklattanoknak nevezik, a trópusok és figurák tanát pedig stilisztikának. S bár a retorikát mint szóhasználatot kiiktatják az elméletből, a diszciplína iránti társadalmi szükséglet — akár az egyházi praxist, akár a polgári parlamentarizmust tekintve — változatlan marad, az emberi kommunikációt, mely e tudományt életre hívta, végül is nem tudják megkerülni. A retorika újkori elsorvadásához nagymértékben járul még hozzá, hogy a retorikum sajátossága többnyire idegen magától a társadalomtól, továbbá, hogy a profán retorika képtelen elszakadni ókori, antik modelljétől. Az évszázados gyakorlat egyedül a homiletikát, az egyházi retorikát tudja megújítani (13—48 passim).

Erre az igen széles és minden szempontra kiterjedő európai háttérre boltozza rá a szerző a magyar retorika történetét, a szoros értelemben vett szónoklattanokat és az irodalmi retorikákat egyaránt a vizsgáldás körébe vonva. Teheti pedig mindezt azért, mert a „retorikát mint egyazon dolog különböző formáinak történetileg kialakult” rendszerét fogja fel (30).

A magyar retorika története három nagyobb fejezetre oszlik: az első *A magyar retorika születése* (1790—1849), a második *Az írástól a beszédig* (1850—1944), a harmadik *Egy új retorika útján* (1945—1980) címet viseli. E fejezetekben a történetiség mellett az egyes alcímek azok a rendezőelvek, melyek a hallatlanul gazdag és szerteágazó ismeretanyagot a gyakorlat és az elmélet felől összefogják. Az elsőn be-

lül ilyenek pl. *Az ékesszólás és értelmezései, az Érvek és indulatok, Az elrendezés, A kifejezés elemei és díszei*. Ezek mindegyikét itt nem áll módunkban érdemük szerint taglalni, maradunk tehát a „történet” vonalán, kitérve azonban — ahol azt tehetjük — az egyéb részletező megjegyzésekre is.

Hazánkban a retorika akkor születik, amikor a polgári társadalmakban már lassan elhal, de ez a tény csak újabb adalék társadalmi-történeti függőségének igazolásához. Mivel a XVI. század iskolái a polgárság gyakorlati jellegű igényeit is kielégítik, a gyakorlati szónoki képességek elsajátítása ettől a korszaktól datálható. Természetesen a beszéd díszei, a nyelvi elemek sem szorulnak háttérbe, csak a trópusokat és a stílusalakzatokat többnyire korábban — a poétikai osztályban — tanítják. A XVI—XVIII., valamint a XIX—XX. századi tanterveket összevetve a poétika és retorika oktatásának sorrendjében azonban igen szembevetendő különbség mutatkozik. A régebbi felfogás a retorikát a meggyőzés gyakorlati mesteriségének tekinti, mely a magasabb ismereteket, a logikai, politikai és etikai tudnivalókat sem nélkülözheti. Ezért e sokrétű tantárgy az utolsó osztályba kerül. A szabadságharc bukása után azonban a retorika előbb passzív ismeretanyaggá, majd a prózai írásművek elméletévé válik. A prózánál viszont a költői műalkotás már lényegesen bonyolultabb tárgyként hat: így a retorika és poétika helyet is cserélnek a tanítás folyamatában. Többek között ezzel is magyarázható, hogy jelentősebb műveket a XIX. század előtt csak az egyházi gyakorlat tud felmutatni (53—61 passim).

A magyar nyelvű retorika első hajtásait az 1790-es országgyűlés nyelvfejlesztő törekvéseinek hatására hozza. A sort Péczeli Józsefnek az általa szerkesztett *Minden Gyűjteményben* megjelenő retorikai tárgyú cikkei, jegyzetei, könyvismertetései nyitják. Péczeli a retorikát hol a beszéd mesterségének, hol a beszéd tudományának nevezi, vagyis felfogásában az ékesszólás minden esetben a nyilvános meggyöző beszéddel azonos (62). Szenthe Pálnál viszont már a szép és ékes kifejezés mesterségét jelenti. *Magyar Oskola* (1792.) című iskolai tankönyve az ún. francia retorika alapján kizárólag nyelvészeti szempontból tárgyalja a szónoklatot. Művében, amely a magyar nyelv kifejezőeszközeit foglalja rendszerbe, a retorika mint a mondatok kapcsolódásának (egy elemi szerkesztéstanak), továbbá a figuráknak és trópusoknak az elmélete természetesen kerül a grammatika és a poétika közé. De a Hajnóczy és Martinovics irányította politikai mozgalom bukása után a retorikusok érdeklődése egyébként is a nyelv, az ékes kifejezés, az irodalom felé fordul, és a meggyőzés számára csak az egyházakban nyílik lehetőség (példa erre Tóth Ferenc Homiletikája) (64).

A magyar retorika történetében a tágabb értelemben vett retorikát, az ékesszólás nyelvészeti szempontú megközelítését a legteljesebben talán Versey Ferenc latin nyelven írt *Usus Aestheticus Linguae Hungaricae* (1817.) című műve képviseli. Versey azt vallja, hogy a szónoki beszéd különlegességét nem funkciója, hanem formája adja, ezért tanító is, megindító is, gyönyörködtető is lehet, célját tehát főleg a rábeszélésben kijelölni (83).

A közéleti szereplés lehetőségére s az erre való tudatos felkészülésre a reformkor teremti meg a lehetőséget. Nem véletlen tehát, hogy a magyar retorika igazán nagy korszaka az 1820-as években indul. A retorikának — eredeti funkcionális meghatározásával összecsengő — szükségére legmarkánsabban Kölcsey hívja fel a figyelmet. Az ő nézeteit bővíti tovább az első magyar világi szónoklattan szerzője, Gáti István a *Fontos-beszéd tudománya* című, 1828-ban megjelenő könyvében, míg radikalizmusa Szeberényi Lajosnál talál visszhangra, akinek *Politikai szónoklattana* csak a 48-as forradalom után lát napvilágot. Az irodalmi (a műfajokat rendszerező)

és nyelvészeti (a trópusokat és stílusalakzatokat leíró) munkák sorából kiemelkedik Bitnitz Lajos nyelvészeti szintézise, *A magyar nyelvbeli előadás tudománya* (1827.), amelynek részletes elemzését kapjuk. A nyelvi formák fő követelményei (a hibátlan-
ság és a szépség), a trópusok és a stílusalakzatok hovatartozása, valamint a különfé-
le stílusrétegek mibenléte után kivált a műfaji felosztás érdemel figyelmet. Bitnitz a
tudományos prózát, a költészetet és az ékesszólást foglalja rendszerbe, melyben „az
igaz, a szép és a jó minőségeinek kifejezése (...) a nem irodalmi prózával, a szépiro-
dalmat jelentő költészettel és a rábeszélést eszközöző ékesszólással” azonosul (131).
Emellett a Világosig terjedő fejezetben belül megismerkedünk Blairnek Kis János ál-
tal fordított „rhetorikai és aetheticai leckéi”-vel (1838.); az ékesszólás értelmezéséi-
vel, például hogy Gáti az ékesszólást elválasztja a meggyőzős szándékától, míg Sas-
ku Károlynál az eloquentia a szónoki beszéd tudománya (80). A szónoki beszéd egy-
es munkafolyamatának megfelelően meg tudjuk, retorikusaink miként élnek a topo-
szokkal, számunkra melyek a belső érvek forrásai, hogyan osztják fel a beszéd- vagy
írásművet. Vigh tanulságul — Szenthéől Szeberényiig — kilenc retorika diszpozí-
cióját veti össze, majd bemutatja az egyes szerzőknek a kifejezés elemeiről és díszei-
ről, a mondat szerkesztéséről, a nyelvhelyesség kérdéseiről, a trópusokról és alakza-
tokról vallott felfogását és osztályozási kísérletét. (Bitnitz például öt „valódi trópus-
ismer: a metonímiát, a szinekdochét, a metaforát, a körülírást és a megszemélyesi-
tést” (195), Szenthe és Szeberényi már csak négyet különböztet meg: a metaforát, a
metonímiát, a szinekdochét és az iróniát.) Végül a nyilvános előadás kérdéseit rész-
letezi, így az emlékezetből való szónoklást, a szónoki és a színészi előadás viszonyát,
a kiejtés szabályait, a szónok megjelenését stb.

A szabadságharc bukása és a kiegyezés közötti két évtized (hivatalosan is előírt)
legfőbb törekvései: az irodalmi és szónoklati alkotások nyelvi formájának, mesteri
előadásának és minta-kifejezéseinek felismertetése Szvórényi József *Ékesszólás-
tanában* (1851.) fogalmazódnak meg. Kizárólag nyelvészeti szempontok vezérlik
Laky Demeter *Írályrendszerét* (1854.), míg Névy László könyve, *Az írásművek el-
mélete* (1870.) Szvórényi irányvonalát folytatja, de mindegyik retorika megegyezik
abban, hogy a retorikumot a nyelv, a stílus, az ízlés, vagyis a passzív befogadás
alapján minősíti (254).

Bár a szerző e munkákat részletesen elemzi, mi itt csak Névy méltatásáról szó-
lunk. *Az írásművek elmélete* „három viszonylag autonóm részre” (stilisztika, költé-
szettan, szónoklattan) oszlik (281). A trópusok és alakzatok a stilisztikai részben
kapnak helyet, „de a speciálisan retorikai” alakzatokat (megengedés, mellőzés stb.)
Névy a szónoklattanba sorolja. Munkájának szintén újsága, hogy a szónoki beszéd
„funkcionális önállósága révén” (282) mind a szépprózai, mind a költői műfajoktól
elkülönül. Ugyanakkor „a leíró, az elbeszélő, az értekező próza és a levél stilisztiká-
ja mellett” az általános stilisztikába vonja a racionális okfejtés általános topikáját,
sőt a diszpozíció szerkesztéstan törvényeit is. „Néhány évvel később — ahogyan
Vigh írja — ebből a felfogásból nő ki az önálló stilisztika és szerkesztéstan mint leg-
általánosabb, minden írás- és beszédmű megalkotásához szükséges stúdium, és eb-
ből nő ki — a szónoklattan súlyának újbóli csökkenésével párhuzamosan — a reto-
rika mint a prózai műfajok elmélete” (283).

Az 1870-től a századfordulóig terjedő időből — az egyházi szónoklattanokat
nem tekintve — Sztinyai Elek és Acsay Ferenc retorikáját tartjuk számon. *Az Esz-
mék a meggyőző előadás kellékeihez* (1887.), valamint *A prózai műfajok elmélete*
(1889.) — jóllehet különböző felfogású művek — elsőként próbálják hasznosítani a
legújabb tudományos eredményeket (pl. Stuart Mill logikáját). Mindazonáltal e kor

tankönyveiben (Riedl, Góbi, Pintér, Szántó, Zlinszky, Négyesy), amelyek további kiadásokkal az első világháborúig meghatározzák a magyar retorika oktatását, a szóbeliség egyre inkább háttérbe szorul. A szónoklatot az írásművek osztályába sorolják, és a retorika már nemcsak a szónoki beszéd, hanem általában a prózai műfajok szerkesztésévé válik.

A nyilvános meggyőző beszéd iránt tanúsított érdeklődés csak a munkásmozgalom erősödésével, századunk első évtizedeiben fokozódik. Vanczák János *Gyakorlati szónoklattan munkások számára* (1907.) című rövidke munkája után a legjobb és legteljesebb munkásretorika Weber Mihály *Szónoklattan* (1930.). A szóbeliség újbóli térhódítását segíti, hogy a technika (a rádió, a telefon, a hangosfilm stb.) a beszédnek nyújtva elsőbbséget, megváltoztatja a gondolatközlés feltételeit (352—353). Ebben a szellemben fogan Ravasz László református egyházi író és püspök retorikai munkássága (pl. *Ars Hungarica* című értekezése) (1934.). „A nyelvet nemcsak írják, hanem beszéljük is, s éppen olyan nagy érdek, hogy helyesen beszéljék, mint hogy helyesen írják” — idézi tőle a szerző. Majd hozzáteszi, e néhány kiragadott mondat azt a beszéd- és nyelvűvelő mozgalmat dokumentálja, melyet Gombocz Zoltán már a század elején szorgalmaz, elégtelensége miatt pedig 1937-ben Kodály emeli fel szavát (353). Ravasz jelentőségéhez tartozik többek között az a retorikatervezet is, melyet *Szónoklás és ígéhirdetés* című tanulmányában ismertet. Ennek négy lényeges pillére: az alkalom, a beszéd, a beszéd hatása és a szónok személye.

Vígh könyvének utolsó nagy fejezetét „*Nyelvűvelés és Beszédtechnika*” címmel Keleti Márton 1946-ban megjelenő *Retorikája* vezeti be. Keleti a kiejtés, a légzés, a hangsúlyozás, a beszédtempó, a taglejtés és az arcjáték rövid fejezeteivel többnyire Hevesi Sándor századeleji beszédtechnikáját, *Az előadás művészetét* (1908.) követi, s a szónoki beszédéről nem sok újat mond. A retorikum egyébként is hamarosan elsikkad, a pártiskolák útmutatói központilag megadott szempontokat és a szóbeli előadásra vonatkozó semmitmondó általánosságokat tartalmaznak (380). A beszédművelést voltaképpen az egyre gyakoribbá váló kiejtési és szaválóversenyek karolják fel ismét (vö. 1953. ELTE vagy Péchy Blanka Kazinczy-alapítványa).

A beszélt nyelvnek mint közlésmódnak, valamint a közlő-tájékoztató (referenciális) funkciónak a fokozottabb előtérbe kerülése viszont azokra a munkákra is rányomja bélyegét, amelyek a meggyőzés gyakorlati tudományaként már a szorosabb értelemben vett retorikát képviselik. Ilyen például Terestyéni Ferencnek a szónoki művészetéről írt jeles értekezése, mely egy általános „nyelvi-stilisztikai munkába” ágyazódik (389).

Hazánkban a retorika igazi reneszánsza a hetvenes évek elején kezdődik, bár a nyelvűvelő mozgalomtól nem tud elkülönülni. A Grétsy László szerkesztésében megjelenő *A szónoklattan főbb kérdései* (1970.) vagy Fischer Sándor *Retorikája* (1975.) a beszéd tartalmi előkészítéséről, az anyaggyűjtés mesterségbeli fogásairól — a nyelvi igényesség hangsúlyozása mellett — szinte teljesen megfelelnek. Több szempontból is kivételnek számít a Deme László szerkesztette *Szónokok, előadók kézikönyve* (1974.), bár az érvelés logikája vagy akár az elocutio ebből a kézikönyvből is kimarad.

A retorika elméleti és segéd tudományait áttekintve Vígh Árpád mégis arra a következtetésre jut: „napjainkban (...) megérnek a feltételei annak, hogy egy korszerű szónoklattan és egy korszerű retorikai tudomány létrejöhessen” (403). Voltaképpen ehhez járul hozzá az *Egy szónoklattan tervezete* című alfejezet, melyben a következőket olvashatjuk:

„Egy szónoklástannak legalább három részből kell állnia, melyek sorrendben a *szónokra* (beszélőre, közlőre), a *szónoklatra* (beszédre, közleményre) és a *hallgató-ságra* (hallgatóra, befogadóra) vonatkozó ismereteket tartalmazzák. Ezekhez kapcsolódna még egy negyedik rész, maga a szónoklás mint folyamat” (407).

A munka függeléke a már korábban említett retorikai szempontú irodalmi elemzés lehetőségeit összegzi, végül — a retorikatörténet bibliográfiája mellett — a retorikai szakkifejezések — önmagában is rendkívül hasznos — kislexikonát adja.

E korántsem teljes áttekintés után talán befejezésül mégis elmondhatjuk: a *Retorika és történelem* olyan újszerű és sokrétűen gazdag kézikönyv, amely a további kutatás vagy rendszerező szándék nélkülözhetetlen alapja, mert a művet összetartó nagyszabású koncepció számos irányba mutat előre.

Gáspári László

Irodalom

- Kálmán C. György, *IrtörtKözl.* LXXXVI. (1982.) 4. 502—504.
Kulcsár Péter, *IT*, LXIV. (1982.) 4. 941—944.
Horváth Iván, *HungÉrt.* V. (1983.) 3—4. 229—230.

Dániel Ágnes: A fordítói gondolkodás iskolája
Tankönyvkiadó, Budapest, 1983. 292 p.

A textológia tudományágának nyeresége nem merül ki abban, hogy szoros kapcsolatot épít ki a nyelvészet és olyan társtudományok között, mint a kommunikáció-elmélet, az általános jelelmélet vagy az informatika; van egy rendkívül gyakorlatias haszna is: szövegek módszeres vizsgálata révén elősegíti a célnak megfelelő szövegfajták létrehozását, generálását, alkotását, és ezzel beláthatatlan távlatokat nyit a hétköznapi szövegszerkesztési gyakorlatban hasznosítható pragmatikus tanulságok levonásához. Könnyen belátható például, milyen fontos tanulságokkal járna a tankönyveknek ma még csak a kezdet kezdetén tartó alapos és szisztematikus szöveg-vizsgálata és a könnyebb tanulhatóságnak a tárgyhoz, a stúdium jellegéhez alkalmazkodó, tehát ismeretfajták szerint változó kritériumainak összegyűjtése!

A fordítás tevékenysége ugyancsak szükségszerűen rá van utalva a szövegtani megközelítésmódra. Rossz fordító az, aki szót szó mellé, szerkezetet szerkezet mellé illesztve, lineárisan araszolgat előre az átültetés során, hiszen nem látja a fától az erdőt, az egyes kifejezésektől az írásmű egészének értelmét és szerkezetét. Dániel Ágnes könyve, *A fordítói gondolkodás iskolája* következetesen érvényesíti a rejtett összefüggéseket is feltáró, sokoldalú és nem egyedül a nyelvi jelenségeket számba vevő textológiai szemléletmódot.

Fölmerülhet a kérdés: ha igazán hű és egyenértékű fordítás csakis szövegtani tanulságok alapján készíthető, akkor a régebbi, a textológia mint önálló diszciplína megszületése előtti fordításokat vajon szakszerűtlennek kell-e minősítenünk? Ko-